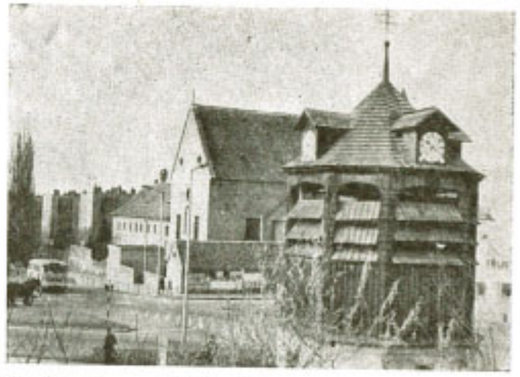

2. Tata, Miklós-malom

3. Tata, harangláb és Kapucinus templom, háttérben a Bartók B. úti lakótelep

a műemlékek vonzó hatása és történeti értéke miatt ezt mindenhol figyelembe kellene venni, különösen egy olyan városban, amely idegenforgalmi jelentőségét is növelni szeretné.

Nagyon örvendetes, hogy szemlélői és részesei lehetünk Tata egyre növekvő szerepének és városiasodásának. Szeretnénk, ha a tervek megvalósulása úgy történne, hogy a szükséges módosulások mind a műemlékek kedvelőinek, mind a modern formák hiveinek megelégedésére szolgálnának.

Biró Endre

A TATAI VÁR FELTÁRÁSA

Tatának egyetlen megmaradt középkori műemléke, mely elhelyezkedése miatt is központi helyet foglal el a városban, a vár. Romantikus épületcsonkja mindamellett keveset árul el az eredeti középkori vár formájáról, szerkezetéről. Valójában talán egyetlen várunk sem szenvedett el annyi átépítést, átalakítást, mint éppen a tatai. A török-kori bontások és építkezések után a XIX. századi Esterházy-féle átépítések neo részletei szinte teljesen elfedik a még megmaradt középkori maradványokat is. Már a század elején, Tata idegenforgalmi felfedezésekor sokat emlegetik az ásatások szükségességét.

A XVI. század végén a tatai várról is készült egy részletes felmérés, mely az újabb megállapítások szerint Giulio Turco olasz hadmérnök munkája.[1] Az ásatások megkezdése előtt a várral foglalkozó történeti munkák ezt az alaprajzot vették figyelembe, típusának meghatározásánál. E szerint a tatai vár a szabályos alaprajzú, belsőtornyos várak típusához tartozik.[2] Az alaprajz szerint legközelebbi párhuzama a diósgyőri vár. Török kori továbbépítésének részben már a rajz elkészítésének idején megvalósult, részben csak tervezett részletei is leolvashatók az alaprajzról. A vár ásatásának megindításakor is ez volt a legbiztosabb támpontunk. A XVI—XVII. századi metszetek megbízhatósága ugyanis nem igazolható, csak a külső bástyákra vonatkozóan.

A XV. századi történetírók leírásaiból csak arról értesülhetünk, hogy Tatán nagyon szép királyi nyaralópalotája volt Zsigmondnak, melyet Mátyás király reneszansz ízlés szerint átépíttetett.[3] Leírásaikban megegyeznek abban, hogy a környezet szépségeihez méltóképpen alakították ki építészeti szempontból a királyi vadászkastélyt.

A várra vonatkozó okleveles adatok száma elég nagy, de inkább csak a XV—XVI. századra vonatkoznak. Nincsen írásos adatunk a vár eredetére, legkorábbi épületének építési idejére vonatkozóan. Így a várral foglalkozó kutatók is csak feltételezésekre szorítkozhattak az ásatás megkezdése előtt. E feltételezések szerint a vár első formája egy lakótorony lett volna, melyet a Komárom megye nagyrészét birtokló Csák nemzetség építtetett.[4] Ebből épült volna Zsigmond király idején a szabályos négyszög alaprajzú, négy saroktornyos gótikus palota.

1. Középkori kaputornyok alapjainak kibontása

Az ásatás legfontosabb feladata tehát a vár mintegy háromnegyed részének megkeresésén kívül, a vár első építési idejének legvalószínűbb időpontját meghatározni, lehetőség szerint ennek az épületnek formáját is megállapítani.

Az ásatás 1965-ben kezdődött meg az Országos Műemléki Felügyelőség ásatási és helyreállítási programjának keretében. Első, 1970-ig tartó szakaszában a középkori várépület és védelmi rendszer feltárását végeztük el, azaz a várárok két szakaszának feltárását kezdtük meg. Az ásatás eredményeinek és az irott források összevetésének eredményeképpen a feltárt romterületen négy építési periódust különíthetünk el:

I. A ma is álló épületrész belsejében végzett alapozás és falkutatások vezettek el az első periódus meghatározásához. Az irodalomban előforduló lakótorony meglétét semmi sem igazolta. A ma álló tornya a várnak (amellyel a kezdeti lakótornyot azonosították) eredetileg nem volt torony, hanem a várépület egyik helyisége, melynek külső fala a várkápolna keleti falával volt azonos. Ezt csak az Esterházy-féle átépítés idején alakították toronnyá. Az valóban igaz, hogy az első periódus egy toronnyal is rendelkezett, melynek alapozása azonos a későbbi várépület délkeleti tornyával. Az első periódus e toronyból és a hozzá észak felé és dél felé kapcsolódó épületszárnyból állt. Az épületszárnyak alapozását a jelenlegi belső épületsíktól mintegy 50 cm-re találtuk meg. A tóparti rész egyes falszakaszai a későbbi építkezésekbe azonos módon kerültek át. A magas szikla alap miatt régészeti leletek egyáltalán nem segíthettek a kormeghatározásban, csak közvetett bizonyítékok keresésével juthattunk tehát eredményre. A történeti adatokból valószínűnek látszik, hogy ez a várépület a XIV. század második felében épült, amikor Tata birtokosa Lackfy István vajda, majd későbbi nádor volt.[5] Az építkezés valószínűleg az ő személyéhez kapcsolható.

II. A második építési periódus 1397—1411 közé tehető, Lackfy meggyilkolása után a többi birtokokkal ellentétben, melyeket új híveinek ajándékozott a király, Tatát magának tartotta meg. Bár tatai látogatásairól már korábban is tudunk, csak egy 1411-es oklevelet keltez kimondottan a tatai várból.[6] Feltételezhetjük, hogy a Lackfy-féle épület nagyobbítása ekkorra készült el. Szerkezeti szempontból ez egy szabályos, négyszögű, zárt udvarral ellátott épületet jelent, melynek északnyugati támpilléres zárófala később beépül a négy saroktornyos épületbe. 1411-től kezdve az őszi és a tavaszi vadászidényt

2. A feltárt romterület a Dny-i torony alapjaival

csaknem minden évben itt töltötte Zsigmond, sőt magas rangú vendégeket is fogadott. Emiatt kerülhetett sor az épület nagyobbítására.

III. Pontos évszámát meghatározni nem tudjuk, az 1420-as évek körül bővíthették ki a várat a négy saroktornyos, kettős kápolnás épületté. A négy saroktorony helyét és alapját sikerült pontosan meghatározni. Kiderült azonban, hogy az északkeleti és délnyugati tornyokat nem épületszárny (mint ahogy a Turco féle rajzon szerepel), hanem a korábbi épület támpilléres fala kötötte össze. Az épületszárny helyén — 2 m mélyen egy sziklába vájt borospincét találtunk, melynek lejárata az udvarról nyílott. Ebből arra következtethetünk, hogy az összekötő épületszárny alápincézése készült csak el. Turco alaprajzának készülésekor pedig a várnak ez a része már teljesen romos lehetett.

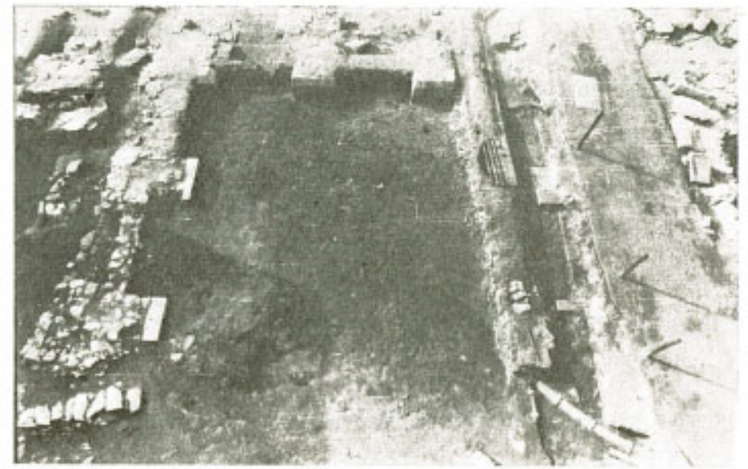
IV. Zsigmond király halála után, a Rozgonyiak kezén csak romlott a vár állapota, építkezés nem történt. 1467-ben azonban az írásos adatok tanúsága szerint a vár már nem Rozgonyi birtok,[7] 1472-ben pedig már Mátyás király itt-tartózkodásáról van tudomásunk. Ebben az időszakban történhetett a Mátyás-féle reneszansz építkezés, amely nemcsak belső díszítésekre vonatkozott, hanem nagyobb arányú hozzáépítést is jelentett. A négyszögű udvart kerengővel vették körül, melyet egy 1587-es madártávlati rajz egyemeletesnek tüntet fel.[8] A tóparton öt pillérre támaszkodó kilátóterasz épült, a délnyugati toronyhoz pedig egy erőteljes ötödik torony is csatlakozott. Ezzel az átépítéssel egy igazi reneszansz nyaralópalotát épített ki Mátyás király, melynek szépségéről Bonfini leírásából is értesülünk.

Bár Ulászló és II. Lajos alatt is királyi birtok volt még a tatai vár, jelentősebb építkezésre ebben az időszakban már nem került sor. Esetleges belső díszítések, vagy a tóparti pillérek kváderes festése kapcsolható még ehhez az időszakhoz.

A fentiekből látható, hogy az ásatás a vár építési korszakainak megállapításában jelentős eredményeket hozott, annak ellenére, hogy a régészeti kutatás bizonyos körülmények miatt nagy nehézségekbe ütközött. A természetes sziklamag, amelyre a vár épült egyes helyeken eleve lehetetlenné tette a statigráfiai vizsgálatot. Ehhez járult még a törökkori átépítés és feltöltés, és nem utolsósorban a Fellner Jakab féle XVIII. századi „udvarrendezés". A sziklamag és a planírozás következtében egyes falszakaszok csak a habarcsnyomok alapján követhetők, és sehol sem érik el a 0,50 m-nél nagyobb magasságot. Ezért szükséges a romkert kialakításhoz a falak megemelése.

Az ásatáshoz kapcsolódva rendkívül fontos volt a belső falkutatás. A XIX. századi kettős átépítés két eredeti ajtókeretet hagyott csak meg, a legtöbb helyen azonban egyszerűen csak elfalazott sok középkori részletet. Ehhez hozzájárult még az a romantikus építészeti szemlélet, mely az eredeti köveket sokszor funkciójuktól függetlenül nem eredeti helyükre építette be (toronyfeljáró konzolsora, vagy a külső homlokzatra beépített kövek). Ezek a beépítések néhol annyira valószínűnek hatottak, hogy a legnagyobb meglepetéssel tapasztaltuk a torony feljáró konzoljai mögött a XIX. századi téglafalat. Ugyanakkor egy XIX. századi ablak mögött a vakolat leverése után gótikus ajtó bontakozott ki.

A leletanyag korhatározó értékénél szintén a fent említettek érvényesek. A várárkon kívül a feltöltésben vegyeskorú törmelékanyaggal találkozunk. Ezek semmiben

3. A kerengő előkerült pillérlábazatai

sem segíthették a periódusok meghatározását, sokszor csak kiállítás céljaira alkalmasak. A faragottkő anyag mindezek ellenére nagyon jelentős. Nagy mennyiségben kerültek elő az északkeleti falszorosban (konzolok, ablakkávák, körtetagos ajtókeretek töredékei), a várárok felső betöltésében, és a délkeleti torony melletti falszorosban (szépen faragott vakmérműves töredékek, és a siklósi zárt erkély részleteihez hasonló darabok). A borospincében egy nagyon szép vakmérműves darab szintén ehhez a zárt erkélyhez tartozhatott. Ugyanebben a feltöltésben találtunk még egy későreneszansz rozettás pillérfőt. A kaputorony feltöltésében pedig nagy mennyiségű bábos korláttöredék került elő. A faragottkő anyag alátámasztja a történetírók leírását a tatai vár szépségéről.

A kisebb leletanyag egyedi szempontból szintén nagyon szép és érdekes. A középkori borospincét a leletanyag tanúsága szerint a vár első leégésekor temethették be, a XV. századi palota törmelékanyagával. Kiemelkedő darabjai a kályhacsempék, melyek között a királyi várakban szokásos minden típus előfordul. A „lovagalakos" kályha töredékei mellett nagyszámú színes Mátyás kori kályhacsempét is találtunk. Osztrák díszkerámia (siegburgi, ennsi poharak töredékei) nagy, ún. bécsi bélyeges hombárok és kancsók töredékei is nagy számmal kerültek elő.

A várárok az ásatás egyetlen helye, ahol a leletek rétegben találhatók. A felső rétegekben megtalálhatók a XIX. és XVIII. századi színes népi tányérok és fazekak, alatta pedig a török kori kancsók, tálak, pipák és nagy mennyiségű bőrmaradvány. Az

4. A délnyugati torony helyreállítás közben

árok ötödik torony melletti szakaszát 5 méter mélyen tudtuk kibontani, a legkorábbi leletek XVI. századiak voltak. A további mélyítést megakadályozta a rendkívül nagymértékben feltörő víz. Az árok többi részleteinek feltárása, bár rendkívül költséges, de Tata esetében a leletanyag egyedüli biztos forrása, ezért nagyon fontos lenne. A szép építészeti részleteken kívül a gótikus és reneszansz kályhák töredékei minden bizonnyal az árok betöltésében találhatók.

Az ásatás a következő években a befejezéshez közeledik. 1971-ben kerül sor a délnyugati falszoros feltárására, a belső kerítőfallal együtt, és a török és középkori kaputornyok közötti várárokszakasz kutatására. Ezzel a középkori épületkomplexus és védelmi rendszer kutatása be is fejeződik. Az egész vár feltárása azonban csak törökkori kazamaták megkutatása után lesz teljes, amely a rondellát kivéve, a következő évek feladata lesz. A hosszadalmas és sok költséget igénylő régészeti munka úgy véljük nem volt hiábavaló, mert ennek alapján lehetséges csak a várépület történeti hűségű helyreállítása és a leletekkel együtt a vár gazdag középkori életének bemutatása a közönség számára.

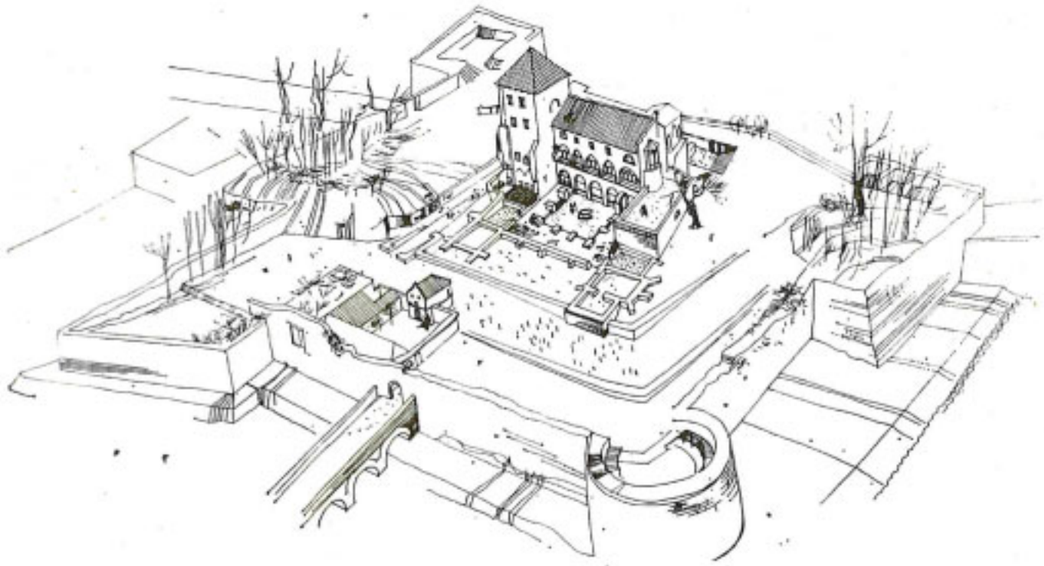
B. Szatmári Sarolta

[1] Schönerné, Pusztai Ilona: A tatai vár 1569—72-ből származó alaprajza. KMK. Tata. 1968. 263—272.
[2] Gerő László: Magyarországi várépítészet. Bp. 1955. 277.
[3] Altmann: Eberhord Windeckes: Denkwürdigkeiten zur Geschichte Kaiser Sigismund. Bveslan. Berlin. 1893. Bonfini: IV. 7.
[4] Jenei Ferenc: A tatai vár. Műemlékeink 1956. 5. Gerő László: i. m.
[5] OL. Dipl. 7689. Fejér: CD. X/2. 88—89.
[6] Mályusz Elemér: Zsigmond-kori okmánytár. 7401, 7402.
[7] Wenczel Gusztáv: Tata fénykora, Bp. 1879.
[8] Legutóbb közölte Biró E.: Malomépítés Tatán, 1587-ben. KMK. 1968. 327.

A TATAI VÁR HELYREÁLLÍTÁSA

A történeti adatokban, eseményekben gazdag, jelentős várkutatásának, helyreállításának gondolata közel 10 év óta foglalkoztatja a szakembereket, a helyi közvéleményt, Tata város vezetőségét. A helyiek, múzeum kezdeményezésére az OMF. 1962. évi munkaprogramjába felvette — ezzel elindította — a vár helyreállítását. Sch. Pusztai Ilona építésztervező irányításával elkészült (a múzeumépület kivételével) a várfalak felmérése (1965-ben a rondella helyreállításának terve is), mely alapja volt egy helyreállítási programnak. 1963-ban megkezdődött — jelenleg is tart — a terület régészeti feltárása. A kutatás elsősorban a XVIII. sz. közepe táján lebontott, a vár belső magját képező épülettömb nagy részének, helyének, ill. alapfalainak feltárására koncentrálódott. A fenti munkákkal párhuzamosan Tata Város Tanácsa megkezdte a vár területén levő épületekben a lakások felszámolását, a területen áthúzódó városi vezetékek áthelyezését. 1968-ban elkészítettük — az egész váregyüttesre vonatkozó — helyreállítás tervezési programját, mely kiinduló alapja a további munkáknak.

A vár jelenleg látható formájára, megjelenésére az elmúlt századok átépítései, hozzáépítései nyomják rá a bélyeget, különösen a XVIII. sz. közepén elkezdett nagyszabású barokk kastéllyá tervezett átépítés (amelynek befejezése 1765-ben Esterházy Miklós halálával meghiúsult), majd 1815-ben Charles Moreau nagyszabású romantikus építkezése, 1893-ban a palota udvari homlokzatának végleges formája — Schmidt Frigyes bécsi építőmester munkája megszabta az együttes mai karakterét. A program készítése során a vár így kialakult megjelenése „meghatározó" volt. Az említett átépítések meghatározzák az egyes épületek, épületrészek változatlan formában történő helyreállítását, a környezet, növényzet rendezését, formálását.

1. A tatai vár helyreállítása a tervezett kiegészítés után. (Erdei Ferenc rajza)

A vár magját képező, fennálló múzeum-épület felhasználását tekintve múzeum, kőtár, illetve kiállítási célokat szolgál. A XVIII. sz. közepén történt bontásig az épület árkádos folyosóval keretezett belső zárt udvarral rendelkezett. A közel négyszögbe zárt épülettömeg sarkain tornyok voltak, s a tó felőli oldalon árkádokkal alátámasztott nyitott terasz. Ezt a belső várat mély vizesárok választotta el a külső vár területétől. A XVIII. századi bontáskor a tó felőli (DK) szárnyat — befordúló szárnyak egy részével — valamint az ehhez tartozó folyosószakaszt megtartották, a belső vár többi részét teljesen elbontották. (Bontási anyaggal feltöltötték a belső vizesárkot.) Ez utóbbi feltárása, helyreállítása, illetve elbontott részek falainak bemutatása részben megtörtént. A falakat kevés ráfalazással „kiemeltük" a járószintek fölé. A középkori járószinteket különböző színű és anyagú burkolással készítettük az egyes építési periódusok érthetőbb elválasztására. A belső vár kápolna helyiségének kihangsúlyozására a padlószintet — feltárt maradványok és minta alapján — téglával, az udvar körüli folyosót szabálytalan kőlapburkolattal, egyes helyiségeket, udvart kétfajta kavicszúzalékkal burkoltuk. A kápolna oldalfalára (a múzeum tulajdonában levő) XVIII. századi faragott sírköveket, oltár jelzésére kőkoporsót kívánunk még elhelyezni. A „romkert" területén elhelyezzük még azokat az előkerült faragott köveket, melyek nem kerülnek a kőtárba.

A látogató a külső várárok fölött húzódó ún. Fellner-hídon érkezik, a leírt romkerten keresztül jut be a belső vár épen maradt, a XVIII—XIX. sz. folyamán meglehetősen átépített épületrészébe, a múzeum épületébe. A főépület jelenlegi külső képe változatlan marad, belső tereit is a barokk, ill. romantikus átépítések következtében kialakult tér-képzésnek megfelelően állítjuk helyre.

Kivételt képez a földszint, ahol az egyes helyiségeket, a kerengő megmaradt folyosószakaszát a XV. századi állapotnak megfelelően állítjuk helyre az eredeti vakolat-maradványok, gótikus nyílások kiegészítésével. Az épület földszinti részében kőtár, emeleti helyiségekben múzeumi kiállítás lesz. Az épületben még a múzeum restaurátori műtermét, fotólaboratoriumát, a II. emeleten egy büfét, padlásterekben raktárt kell elhelyeznünk. Az épület központi fűtést kap, nagy terekben, földszinti gótikus helyiségekben csak temperáló padlófűtés készül. (A műemléki szempontból értékes terek jó megoldású gépészeti terveit a Győr-Sopron megyei Tanácsi Tervező Vállalat készítette, Bánkuti Józsefné gépész tervező, Csaba Tibor közmű tervező és Birkás Antal elektromos tervező irányításával.) A belső vár területét két oldalról határoló belső várárkot is mélyítéssel,